

 <p>REVISTA MOLDOVENEASCĂ DE DREPT INTERNAȚIONAL ȘI RELAȚII INTERNAȚIONALE Chișinău, Republica Moldova</p>	<p>Revista Moldovenească de Drept Internațional și Relații Internaționale / Moldavian Journal of International Law and International Relations / Молдавский журнал международного права и международных отношений</p> <p> </p> <p>2026, Issue 2, Volume 22, Pages 27-44 ISSN 1857-1999 EISSN 2345-1963 Submitted: 30.03.2026 Reviewed 12.05.2026 Accepted: 20.05.2026 Published: 01.06.2026 https://doi.org/10.61753/1857-1999/2345-1963/2026.22-2.03</p>
---	--

**DREPT INTERNAȚIONAL PUBLIC
PUBLIC INTERNATIONAL LAW
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПУБЛИЧНОЕ ПРАВО**

**NATURA JURIDICĂ A PROTOCOLULUI DE LA HAGA DIN 1999 PRIVIND
PROTECȚIA BUNURILOR CULTURALE ÎN CAZ DE COMFLICT ARMAT**

**LEGAL NATURE OF THE 1999 HAGUE PROTOCOL ON THE PROTECTION
OF CULTURAL PROPERTY IN THE EVENT OF ARMED CONFLICT**

**ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ГААГСКОГО ПРОТОКОЛА 1999 ГОДА О ЗАЩИТЕ
КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В СЛУЧАЕ ВООРУЖЕННОГО КОНФЛИКТА**

GAMURARI Vitalie* / GAMURARI Vitalie / ГАМУРАРЬ Виталие

<https://orcid.org/0000-0003-3634-8554>

BOTNARI Ilona** / BOTNARI Ilona / БОТНАРЬ Илона

<https://orcid.org/0009-0009-0215-5579>

ABSTRACT:

**LEGAL NATURE OF THE 1999 HAGUE PROTOCOL ON THE PROTECTION
OF CULTURAL PROPERTY IN THE EVENT OF ARMED CONFLICT**

The adoption of the 1999 Protocol providing for enhanced protection for cultural property in the event of armed conflict is a positive result in relation to the 1954 Hague Convention and Protocol in several respects, particularly in light of the divergences between States regarding the implementation of such protection.

The 1999 Protocol, together with the 1954 Hague Convention and Protocol, as well as the 1949 Geneva Conventions and the 1907 Hague Convention IV, currently constitute the body of rules governing the protection of cultural property in the event of armed conflict. Finally, the 1999 Protocol combines various institutions of international humanitarian law and international criminal law.

Key-words:

The 1999 Protocol, the 1954 Hague Convention, general protection, increased protection, cultural goods, international humanitarian law, responsibility.

* **GAMURARI Vitalie** - Doctor în drept, conferențiar universitar, Prorector pentru Cercetare Științifică și Studii Doctorale, Universitatea Liberă Internațională din Moldova (Chisinau, Republic of Moldova). / **GAMURARI Vitalie** - PhD in Law, Associate Professor, Vice-Rector for Scientific Research and Doctoral Studies, Free International University of Moldova (Chisinau, Republic of Moldova). / **ГАМУРАРЬ Виталий** - Доктор юридических наук, доцент, проректор по научным исследованиям и докторантуре, Свободный международный университет Молдовы (Кишинев, Республика Молдова). **E-mail:** vgamurari@ulim.md ; <https://orcid.org/0000-0003-3634-8554>

** **BOTNARI Ilona** - Studentă-doctorandă, Facultatea de Drept, Universitatea de Studii Europene din Moldova (Chișinău, Republica Moldova). / **BOTNARI Ilona** - PhD student, Law Department, University of European Studies of Moldova (Chisinau, The Republic of Moldova). / **БОТНАРЬ Илона** - Аспирантка, Европейский университет Молдовы, Юридический факультет.. (Кишинев, Молдова). **E-mail:** Ilona_botnar@yahoo.com ; <https://orcid.org/0009-0009-0215-5579>

JEL Classification: K10, K33; K11

Universal Decimal Classification: 342.7; 341.3; 349.23/24; 341.241

<https://doi.org/10.61753/1857-1999/2345-1963/2025.22-2.03>

РЕЗУМАТ:

**NATURA JURIDICĂ A PROTOCOLULUI DE LA HAGA DIN 1999 PRIVIND
PROTECȚIA BUNURILOR CULTURALE ÎN CAZ DE CONFLICT ARMAT**

Adoptarea Protocolului din 1999 care prevede o protecție extinsă pentru bunurile culturale în caz de conflict armat este un rezultat pozitiv în raport cu Convenția și Protocolul de la Haga din 1954 din mai multe cinsiderente, în special în lumina divergențelor existente între state privind punerea în aplicare a unei astfel de protecții.

Or, Protocolul din 1999 de rând cu Convenția și Protocolul din 1954 de la Haga, precum și Convențiile de la Geneva din 1949 și a Convenției IV de la Haga din 1907, constituie la moment acel ansamblu de norme ce reglementează protecția bunurilor culturale în caz de conflict armat. În final, Protocolul din 1999 îmbină diverse instituții de drept internațional umanitar și drept internațional penal.

Cuvinte-cheie: Protocolul din 1999, Convenția de la Haga din 1954, protecție enerală, protecție extinsă, bunuri culturale, drept internațional umanitar, răspundere.

JEL Classification: K10, K33; K11

CZU: 342.7; 341.3; 349.23/24; 341.241

<https://doi.org/10.61753/1857-1999/2345-1963/2025.22-2.03>

РЕЗЮМЕ:

**ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ГААГСКОГО ПРОТОКОЛА 1999 ГОДА О ЗАЩИТЕ КУЛЬТУРНЫХ
ЦЕННОСТЕЙ В СЛУЧАЕ ВООРУЖЕННОГО КОНФЛИКТА**

Принятие Протокола 1999 года, предусматривающего усиленную защиту культурных ценностей в случае вооруженного конфликта, является положительным результатом по сравнению с Гаагской конвенцией и протоколом 1954 года во многих отношениях, особенно в свете разногласий между государствами в отношении осуществления такой защиты.

Протокол 1999 года вместе с Гаагской конвенцией и протоколом к ней 1954 года, а также Женевскими конвенциями 1949 года и Четвертой Гаагской конвенцией 1907 года в настоящее время составляют свод правил, регулирующих защиту культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. Наконец, Протокол 1999 года объединяет различные институты международного гуманитарного права и международного уголовного права.

Ключевые слова: Протокол 1999 года, Гаагская конвенция 1954 года, общая защита, усиленная защита, культурные ценности, международное гуманитарное право, ответственность.

JEL Classification: K10, K33; K11

УДК: 342.7; 341.3; 349.23/24; 341.241

<https://doi.org/10.61753/1857-1999/2345-1963/2025.22-2.03>

Introducere

Actul constitutiv al UNESCO se bazează pe ideea fundamentală că cultura ce favorizează cooperarea și conlucrarea mutuală între popoare, poate avea un rol esențial, încât suspiciunea și neîncrederea între națiuni să nu ducă ca în trecut la război, astfel confirmând speranța oamenilor de a promova menținerea păcii și securității internaționale.

Regretabil, dar cultura care trebuie să contribuie la o lume mai pașnică și tolerantă, este însăși amenințată de război, în lumina distrugerilor bunurilor care constituie mărturie materială. În toate timpurile războiul a constituit principalul pericol pentru integritatea bunurilor culturale, or, astăzi conflictele armate sunt principala cauză a distrugerii și degradării patrimoniului cultural și spiritual al popoarelor. Distrugerea unui monument, a unei biblioteci sau a unei opere de artă constituie un prejudiciu calculabil, în timp ce aceste bunuri sunt expresia identității istorice al unui popor.

O astfel de abordare este și mai intolerabilă în raport cu distrugerea ideologică, dar și cum ar fi cazurile conflictelor armate în ex-Yugoslavia în ultima decadă al secolului XX. Devastarea și jefuirea sistematică a bunurilor culturale era cu regret, parte integrantă a acțiunilor ilegale cunoscute ca purificări etnice ce viza eliminarea totală atât a bunurilor fizice, cât și morale ale inamicului.¹

Începând cu finele secolului XIX dreptul conflictelor armate sa dotat cu reguli specifice pentru protecția bunurilor culturale, printre care evidențiem art. 27 și 56 ale Regulamentelor de la Haga din 1899 și 1907, precum și Pactul Roerich adoptat în 1935 în cadrul Uniunii panamericale.² Între timp, ansamblul de norme cele mai importante în materie este prezentat de sistemul Convenției de la Haga din 1954. Este vorba despre o serie de instrumente adoptate la Haga la 14.05.1954 în cadrul unei conferințe interguvernamentale pe subiectul protecției bunurilor culturale în caz de conflict armat, compus din Convenția privind protecția bunurilor culturale în caz de conflict armat, un Regulament de executare ca parte a Convenției, un Protocol facultativ ce vizează în special împiedicarea comercializării bunurilor culturale din teritoriile ocupate și garnatarea restituirii acestora la finele ostilităților precum și cele 3 rezoluții ce vizează forțele armate ce participă la operațiunile militare sub egida ONU,³ crearea de Înaltele Părți Contractante al unui comitet consultativ național⁴ și convocarea de către Directorul general al UNESCO a unei reuniuni ale Înantelor Părți cContractante.⁵

La aceste instrumente adăugăm și Protocolul II din 26.03. 1999. Elaborat în cadru UNESCO, acesta întrunește abordările dreptului internațional umanitar și al dreptului internațional penal. Acest protocol constituie un progres decisiv în ameliorarea situației bunurilor culturale în caz de conflict armat. Or, nu putem porni studiul fără a reaminti succint rațiunile pentru care a fost adoptat acest protocol.

Reexaminarea Convenției de la Haga din 1954 și adoptarea Protocolului din 1999

Conflictele armate ce au avut loc după adoptarea Convenției de la Haga din 1954 au evidențiat unele carențe ce afectează punerea în aplicare al acestui instrument. În special, evenimentele ce au avut loc în prima jumătate a anilor 90 au demonstrat că Convenția nu a putut fi aplicată *in integrum* din motiv că majoritatea conflictelor erau non-internaționale. La aceasta trebuie să adăugăm eșecul regimului protecției speciale, dar și incertitudinile mecanismului de control al punerii în aplicare a Convenției fondat pe angajamentele Puterii Protectoare a Comisarului general care sa dovedit a fi impracticabil.⁶ În special este cazul urmat de drama provocată în ex-Yugoslavia la care UNESCO a reacționat printr-o veritabilă mobilizare a reacțiilor față de distrugerile importante al podului din Mostar și bombardarea orașului vechi Dubrovnik, iar ca urmare a pornit un proces de reexaminare al Convenției.

¹ M. Cherif Bassiouni. Former Yugoslavia: Investigating violations of international humanitarian law and establishing an international criminal tribunal. In: Fordham International Law Journal, Volume 18, Issue 4 1994 Article 5 [on-line] <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1434&context=ilj> (consultat la 03.03.2025).

² Treaty on the Protection of Artistic and Scientific Institutions and Historic Monuments (Roerich Pact). Washington, 15 april 1935 [on-line] <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/325-IHL-44-EN.pdf> (consultat la 03.03.2025).

³ Consiliul de Securitate al ONU. Résolution 2347 (2017) [on-line] <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n17/079/07/pdf/n1707907.pdf> (consultat la 03.03.2025).

⁴ Principes directeurs pour la création de Comités nationaux pour le Programme information pour tous et leur fonctionnement (2010) [on-line] https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000187069_fre (consultat la 03.03.2025).

⁵ UNESCO. Resolutions adoptées lors de la 15e Réunion des Hautes Parties contractantes à la Convention de La Haye de 1954 [on-line] <https://unesdoc.unesco.org/search/N-EXPLORE-a412ed56-5b6e-4833-9a2e-9c476cd8301c> (consultat la 03.03.2025).

⁶ Jiri Toman, The Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, Dartmouth Publishing Company, Aldershot/Unesco Publishing, Paris, 1996, 525 p. [on-line] <https://www.cambridge.org/core/journals/international-review-of-the-red-cross/article/abs/jiri-toman-la-protection-des-biens-culturels-en-cas-de-conflit-arme-paris-editions-unesco-1994-490-pages-jiri-toman-the-protection-of-cultural-property-in-the-event-of-armed-conflict-dartmouth-publishing-company-aldershotunesco-publishing-paris-1996-525-pages-emmanuelle-stavraki-la-convention-pour-la-protection-des-biens-culturels-en-cas-de-conflit-arme-athenes-editions-ant-n-sakkoulas-1996-306-pages-jean-a-konopka-ed-la-protection-des-biens-culturels-en-temps-de-guerre-et-de-paix-dapres-les-conventions-internationales-multilaterales-geneve-imprimeries-de-versoix-1997-163-pages/FE3E8F54F1D107C9E9E54411712D2727> (consultat la 03.03.2025).

În 1991 UNESCO a solicitat unui expert independent de la City University of London, Patrick Boylan,¹ să elaboreze un comentariu la Convenția și Protocolul de la Haga din 1954. Acest document² atestă, că în pofida listelor aplicabile și adaptate circumstanțelor defavorizate care erau incomode acestor instrumente, ci mai degrabă este vorba despre lipsa unei aplicabilități din partea Înantelor Părți Contractante. În acest sens au fost făcute o serie de recomandări. Conform acestora amendamentul la Convenția și Protocolul din 1954 ar fi o prioritate secundară în raport cu prioritatea absolută privind adoptarea unor măsuri practice, astfel ca dispozițiile acestor instrumente să fie mai bine cunoscute, acceptate și aplicate.

Elaborarea Protocolului din 1999

Din start trebuie să constatăm, că majoritatea acestor recomandări și propuneri nu au fost luate în considerație în cadrul procesului de reexamenare a Convenției, care se concentrase, după cum cunoaștem, asupra elaborării unui nou instrument.³ Astfel, sa atras atenția că majoritatea Înantelor Părți Contractante au făcut foarte puțin pentru aplicarea Convenției, în unele aspecte și mecanisme prevăzute de acestea prezentau elemente importante asupra cărora trebuia de remediat.

Pe parcursul ultimelor deceni, în final, secretariatul UNESCO se adresase unui grup de experți independenți. Aceștea, au avut câteva reuniuni, printre care evidențiem cea din iulie 1993 de la Haga, cea din februarie 1994 de la Lauswolt, Țările de Jos, dar și cea din noiembrie-decembrie 1994 de la Paris, în cadrul cărora a fost elaborat un proiect de text amendament (documentul Lauswolt).⁴ Ulterior, două reuniuni ale experților guvernamentali de la Paris din 1997 și de la Viena din 1998 au fost organizate pentru a pregăti un proiect al Protocolului II,⁵ care a fost în final prezentat în cadrul Conferinței diplomatice referitor la proiectul Protocolului II adițional la Convenția de la Haga din 1954 privind protecția bunurilor culturale în caz de conflict armat, convocată de guvernul Țărilor de Jos între 25-26 martie 1999. Astfel, după două săptămâni de negocieri, Conferința a adoptat prin consensus textul Protocolului respectiv.⁶

Principalele teme ale reformei

Ocazia elaborării și adoptării acestui text este dublu remarcabilă. Pe de o parte, ea se înscrie în cadrul celebrărilor cu ocazia centenarului primei Conferințe de pace de la Haga din 1899, iar pe de altă parte, ea încheie deceniul ONU pentru dreptul internațional 1990-1999. Protocolul II care realizează numeroase evoluții în cadrul dreptul internațional umanitar, în special ce ține de protecția bunurilor cultura într-o perioadă de 50 de ani, are evident și alte merite. Iată, înainte de a examina conținutul său și astfel, mai bine înțeles, trebuie puse în evidență temele principale ce au fost discutate pe parcursul procesului de revizuire: definirea măsurilor preventive specifice; o mai bună definire a excepției de la necesitatea militară; revitalizarea sistemului protecției extinse; reprimarea infracțiunilor și punerea în aplicare al unui sistem de sancțiuni în caz de încălcări grave (răspunderea penală al individului și competența); revizuirea sistemelor de control și punerea în aplicare a obligațiilor convenționale și definirea structurilor permanente abilitate cu acest control (aspecte instituționale).

Protocolul II a încercat să dea răspuns la fiecare din aceste subiecte numeroase ce au evaluat în cadrul dreptului internațional umanitar și al dreptului protecției bunurilor culturale pe parcursul a 50 de ani ce au precedat, au bineînțeles și alte merite. Însă, înainte de a porni examenarea conținutului

¹ Maria Teresa Dutli. Protection des biens culturels en cas de conflit armé. Rapport d'une réunion d'experts. ICRC. 2000 [on-line] https://www.icrc.org/sites/default/files/document/file_list/report-icrc_001_0805.pdf (consultat la 03.03.2025).

² Patrick Boylan. The european contribution to the world report on culture and development. Europe's built environment and movable heritage. 1994 [on-line] <https://catalogus.boekman.nl/pub/97-337.pdf> (consultat la 03.03.2025).

³ Protection of the environment in relation to armed conflicts. liminary report on the protection of the environment in relation to armed conflicts, by Ms. Marie G. Jacobsson, Special Rapporteur. 30 May 2014 [on-line] https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_674.pdf (consultat la 03.03.2025).

⁴ Jean-Marie Henckaerts. New rules for the protection of cultural property in armed conflict. The significance of the Second Protocol to the 1954. The significance of the Second Protocol to the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict [on-line] <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S1560775500059812a.pdf> (consultat la 03.03.2025).

⁵ Maria Teresa Dutli., op. cit.

⁶ Robert Mrljić, LL. B. UNESCO and the protection of cultural property in the event of armed conflict, 2009 [on-line] <https://hrcak.srce.hr/file/62038> (consultat la 03.03.2025).

său și astfel, mai bine înțeles, trebuie puse în evidență temele principale ce au fost puse în discuție pe perioada procesului de revizuire:

- ✓ definirea măsurilor preventive specifice;
- ✓ o mai bună definiție de excepție de la necesitatea militară;
- ✓ revitalizarea sistemului protecției speciale;
- ✓ reprimarea infracțiunilor și punerea în aplicare al unui sistem de sancțiuni în caz de încălcări grave (răspunderea penală a individului și comunității);
- ✓ revizuirea sistemului de control de punere în aplicare ale obligațiilor convenționale și definirea structurilor permanente însărcinate cu acest control (aspecte instituționale).

Protocolul II a încercat să dea un răspuns la fiecare din aceste subiecte, precizând o serie de noutăți pe care ne propunem să le analizăm. Pentru moment, este suficient să constatăm că soluțiile adoptate favorizează ameliorarea regimului de protecție prevăzut de Convenția din 1954, iar în unele cazuri chiar și îl completează.¹

Soluțiile unui Protocol adițional și consecințele sale

Protocolul II are 47 de articole ce depășește Convenția, ceea ce permite deja abordarea preciziei acestui instrument în raport cu regimul juridic existent. Or, dacă Protocolul II completează Convenția din 1954, el totodată nu o înlocuiește. Din punct de vedere strict formal nu este vorba despre un protocol de amendament sau de revizuire, dar nici despre un nou acord internațional autonom. Protocolul II este un instrument facultativ și adițional la Convenția de la Haga din 1954, care rămâne a fi textul de bază. Or, statele ce doresc să adere la Protocolul II trebuie anterior să devină parte la Convenție.²

Chestiunea formei noului instrument a fost dezbătută pe întreaga perioadă de revizuire.³ Doar după o lungă dezbateră a fost acceptată forma unui protocol adițional după modelul celor două Protocoale Adiționale din 1977 la Convențiile de la Geneva din 1949.⁴

În final, adoptarea unui protocol adițional prezenta mai multe avantaje în raport cu alte soluții propuse. Or, este vorba despre un instrument mai simplu negociabil în comparație cu o nouă convenție, care risca să ignore rezultatele obținute sau să creeze două regimuri de protecție concurente. Astfel, adoptarea unui protocol adițional a conciliat, care a calmat un pic spiritele, ținând cont de procedura amendamentului prevăzută de articolul 39 al Convenției de la Haga din 1954 care avea să solicite unanimitatea Înalțelor Părți Contractante.⁵

Trebuie printre altele să menționăm că protocoalele adiționale sunt instrumente foarte flexibile, care anume din aceste motive sunt tot mai des utilizate. Or, putem aduce în acest sens exemplul drepturilor omului sau al protecției mediului. Caracteristica lor principală este că ele completează dispozițiile tratatului principal, lăsând intacte aspecte speciale, inclusiv structura în raport cu rezultatele obținute de acesta.

Este clar că Protocolul II nu vizează amendarea Convenției, doar că conform termenilor prevăzuți de articolul 2 a completat domeniul referitor la relațiile între statele părți. Pentru această rațiune redactorii au dorit ca fiecare dispoziție a Protocolului să se reiasă din faptul că el este într-adevăr adițional. Printre altele, pe lângă faptul că Protocolul tratează chestiuni deja reglementate de Convenția de la Haga din 1954, dispozițiile Protocolului care prevăd că rapoartele între Părți asupra celor ce eventual sunt incompatibile cu cele ale Convenției.

Câmpul de aplicare al Protocolului II

Ratione materiae

¹ Jean-Marie Henckaerts, op. cit., p.29.

² Idem.

³ Ferenando Pignatelly y Mecca. El Segundo Protocolo de la Convención de 1954 para la protección de los bienes culturales en caso de conflicto armado, hecho en la Haya el 26 de marzo de 1999. In: pp. 364-366. In: [Revista española de derecho militar. - Madrid : Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Francisco de Vitoria, Sección de Derecho Militar. 1956- = ISSN 0034-9399. - 01/01/2001 Número 77 - enero/junio 2001, pp. 357-441](https://bibliotecavirtual.defensa.gob.es/BVMDefensa/es/catalogo_imagenes/grupo.do?path=302058) [on-line] https://bibliotecavirtual.defensa.gob.es/BVMDefensa/es/catalogo_imagenes/grupo.do?path=302058 (consultat la 03.03.2025).

⁴ Elina N. Moustaira. International Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict [on-line] http://users.uoa.gr/~emoustai/Hague_1954-Moustaira.pdf (consultat la 03.03.2025).

⁵ Ferenando Pignatelly y Mecca, op. cit.

Unul din cele mai mari merite ale Convenției de la Haga din 1954 este introducerea în vocabularul juridic a noii noțiuni de bunuri culturale. Această noțiune uniformă oferă un avantaj considerabil în raport cu multitudinea de expresii utilizate anterior. Prin natura sa exclusivă ea este capabilă să rezumeze într-un singur *nomen juris* o varietate de obiecte și bunuri care în mod indiscutabil au caracteristice comune. În termenii articolului 1 al Convenției de la Haga din 1954, noțiunea de bunuri culturale se extinde asupra trei sorturi de bunuri:

(a) bunurile, mobile sau imobile, care prezintă o mare importanță pentru patrimoniul cultural al popoarelor, cum sunt monumentele de arhitectură, de artă, istorice, religioase sau laice, terenurile arheologice, grupurile de construcții, care, în ansamblu, prezintă un interes istoric sau artistic, operele de artă, manuscrisele, cărțile și alte obiecte de interes artistic, istoric sau arheologic, precum și colecțiile științifice și colecțiile importante de cărți, arhive sau de reproduceri ale bunurilor definite mai sus;

(b) edificiile a căror destinație principală și efectivă este de a conserva sau de a expune bunurile culturale mobile definite la alineatul (1), cum sunt muzeele, marile biblioteci, depozitele de arhive, precum și adăposturile destinate să protejeze, în caz de conflict armat, bunurile culturale mobile definite la alineatul (a);

c) centrele în cuprinsul cărora se află un număr considerabil de bunuri culturale, așa cum sunt definite la alineatele (a) și (b), denumite “centrele monumentale”.¹

Criteriile generale utilizate pentru determinarea bunurilor protejate sunt: importanța pentru patrimoniul cultural al popoarelor și interesul artistic, istoric sau arheologic. În această constatare două interese sunt puse în joc – cel al statelor *uti singuli* (statul în persoană) și cel al statelor *uti universi* (comunitatea internațională în ansamblul său). Între timp, nu este decât statelor în mod individual considerat că îi aparține desemnarea bunurilor ce se găsesc pe teritoriul lor care merită o protecție specială în lumina importanței acestora.

Această definiție a fost considerată ca fiind un pic deplasată și puternic imprecisă,² fiind recomandat pentru UNESCO să adopte o abordare mai coerentă a chestiunilor definițiilor în convențiile ulterioare, inclusiv recomandările.³ Sa convenit să semnaleze că redactorii Protocolului II au rămas surzi la aceste critici și sa preferat mai prudent de a nu modifica definiția.⁴ Astfel, câmpul de aplicare materială al Protocolului II nu a fost lărgit, acesta rămânând ca și cel al Convenției din 1954.⁵

Ratione temporis

Protocolul II, în aceeași manieră ca și Convenția din 1954 se aplică în afara dispozițiilor care trebuie să intre în vigoare în timp de pace, în situații în care dreptul conflictelor armate este aplicabil, mai concret în timp de conflict armat internațional, chiar dacă una din părți nu recunoaște starea de război sau în caz de ocupație armată (a se vedea conflictele între Rusia și Ucraina, declanșat în 2014; Rusia și Georgia (2008); Bosnia și Herțegovina (1993-1995; SUA și Irak (2003); SUA și Afganistan (2001)).

Între timp, trebuie să remarcăm un incontestabil progres în materie de conflicte armate non-internaționale.⁶ Or, o astfel de opinie este contrară art. 19 al Convenției din 1954 care nu prevede aplicarea în astfel de conflicte normele ce prevăd protecția bunurilor culturale, totuși art.22 par.1 al Protocolului II afirmă că noul instrument se aplică pe deplin în cazul unor conflicte non-internaționale.

¹ Convenție pentru protecția bunurilor culturale în caz de conflict armat Haga, 14 mai 1954 [on-line] <https://cnb.org.ro/wp-content/uploads/2024/09/Conventie-pentru-protectia-bunurilor-culturale-in-caz-de-conflict-armat-Haga-14-mai-1954.pdf> (consultat la 03.03.2025).

² Patrick Boylan, op. cit., p.147.

³ Idem, p. 151-159.

⁴ Jiri Toman, op. cit., p.61-73.

⁵ Roger O’Keefe, Camille Péron, Tofiq Musayev, Gianluca Ferrari. La protection des biens culturels. Manuel militaire. UNESCO, 2017, pp.46-48 [on-line] <https://iihl.org/wp-content/uploads/2022/12/PPP-Manual-French.pdf> (consultat la 03.03.2025).

⁶ TPIY. Camera de Apel. Le Procureur c. Dusko Tadic. Arret relatif a l'appel de la defence concernant l'exception prejudielle d'incompetence. Affaire nr. IT-94-1-AR-72, para 70 [on-line] <https://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/fr/51002JN3.htm> (consultat la 03.03.2025).

Această extindere a câmpului de aplicare în timpul conflictelor armate non-internaționale corespunde unei tendințe în dreptul internațional contemporan de a elimina orice deosebire privind aplicabilitatea normelor de drept internațional conflictelor armate internaționale și celor non-internaționale. Ea constituie astfel, o faptă remarcabilă dublu – când, pe de o parte, majoritatea conflictelor armate actuale sunt non-internaționale, iar, pe de altă parte, regimul internațional de protecție devine aplicabil *in integrum*, indiferent de natura conflictului.¹

Noile dispoziții privind protecția generală

Regimul de protecția prevăzut de Protocolul II, la fel ca și cel al Convenției din 1954, se organizează în jurul a două nivele de protecție – o protecție generală și o protecție extinsă. Vorbind despre regimul protecției generale, noul instrument nu se limitează la confirmarea obligațiilor de a proteja și de a respecta normele prevăzute de Convenție. Documentul vine cu exemple de precizare, introducând astfel mai multe noutăți care merită a fi analizate.

Măsuri de protecție

Prima noutate a semnalat măsurile de protecție. În acest sens este util să reamintim că art.3 al Convenției de Haga din 1954 nu oferă careva precizare referitor la măsurile ce trebuie luate în timp de pace, care sunt lăsate la discreția Înaltelor Părți Contractante. În acest sens, art. 5 al Protocolului II este mai explicit, indicând o serie de măsuri ce cuprind în special măsurile pregătitoare luate în timp de pace pentru protejarea bunurilor culturale împotriva efectelor previzibile ale unui conflict armat, ce conform art. 3 din Convenție, vor cuprinde instrumente adecvate, întocmirea documentelor de inventariere, planificarea de măsuri de urgență pentru protecția bunurilor în caz de incendiu sau de distrugere a structurilor, pregătirea pentru transferul bunurilor culturale mobile ori pregătirea unei protecții adecvate în situri a bunurilor respective, precum și desemnarea autorităților competente responsabile de protecția bunurilor culturale.

Trebuie să remarcăm, că în mod normal ca lista inclusă în articolul 5 nu este una exhaustivă și că este vorba despre enumerarea măsurilor corespunzătoare uneia din formele de protecție. Aceste măsuri au o mare importanță practică și este convenabil ca ele să fie organizate în cadrul protecției civile. Atenționăm în acest caz, că utilitatea adoptării acestor măsuri nu se limitează la situațiile conflictelor armate, acestea fiind aplicabile și în cazuri de catastrofe sau calamități naturale. Aceasta este argumentată printr-o tendință tot mai mult marcată de instituire al unui sistem pozitiv permanent de protecție și de monitorizare a bunurilor culturale, iar ca urmare impactul va fi pozitiv de la singura exigență de protecție în caz de conflict armat.

Organizarea acestor măsuri preparatorii impun evident mijloace financiare importante pe care statele în cauză nu le posedă. Iată de ce, redactorii Protocolului II pentru a evita situația în care măsurile respective să nu rămână doar pe hârtie, au considerat necesar de a institui un fond la care părțile ar putea recurge pentru a susține eforturile depuse în materie.

Respectarea bunurilor culturale

În ceea ce reflectă respectarea bunurilor culturale, Protocolul II, inspirându-se de exemplul Protocolului Adițional II din 1977, introduce termenul de obiectiv militar definit în art. 1 litera (f) "obiectiv militar înseamnă un obiect care, prin natura sa, prin amplasarea, destinația sau utilizarea sa, contribuie efectiv la acțiunea militară și a cărui distrugere totală ori parțială, capturare sau neutralizare reprezintă, în circumstanțele existente la momentul respectiv, un avantaj militar categoric".

Introducerea acestui termen a fost de dublă importanță deoarece ea a permis, pe de parte reconfirmarea că bunurile culturale sunt în primul rând bunuri civile în sensul art. 52 al Protocolului II, în sensul de bunuri prezumate de a nu fi utilizate în scopuri militare, iar pe de altă parte, introducerea altor reguli privind descrierea atribuțiilor condiționate de Protocolul Adițional II din 1977. Inspirându-se de art. 57 și 58 al acestuia, Protocolul din 1999 a stabilit două mari categorii de obligațiuni:

art. 7 "Precauții în caz de atac fără a aduce atingere celorlalte precauții impuse de dreptul internațional umanitar în desfășurarea operațiunilor militare, fiecare parte aflată în conflict trebuie:

a) să facă tot ceea ce este posibil pentru a verifica dacă obiectivele ce urmează a fi atacate nu sunt bunuri culturale protejate în baza art. 4 din Convenție;

¹ Ferenando Pignatelly y Mecca, op. cit., p. 424-429.

b) să ia toate precauțiile posibile în ceea ce privește alegerea mijloacelor și a metodelor de atac în scopul evitării și, în orice caz, pentru reducerea la minimum a daunelor care pot fi aduse incidental bunurilor culturale protejate în baza art. 4 din Convenție;

c) să se abțină în a lansa un atac ce poate fi susceptibil de a provoca incidental daune bunurilor culturale protejate în baza art. 4 din Convenție, daune care ar fi excesive în raport cu avantajul militar concret și direct anticipat; și

d) să anuleze sau să suspende un atac dacă devine evident că:

(i) obiectivul este un bun cultural protejat în baza art. 4 din Convenție;

(ii) atacul poate fi susceptibil de a provoca incidental daune bunurilor culturale protejate în baza art. 4 din Convenție, care ar fi excesive în raport cu avantajul militar concret și direct anticipat și art. 8 "Precauții împotriva efectelor atacurilor pe cât posibil, părțile în conflict trebuie:

a) să îndepărteze bunurile culturale mobile din vecinătatea obiectivelor militare sau să ofere o protecție adecvată în situ;

b) să evite amplasarea obiectivelor militare în apropierea bunurilor culturale." Unele sunt măsuri active, altfel spus precauții pe care statele atacante trebuie să le ia contextul desfășurării ostilităților. La rândul său, celelalte sunt precauții pașnice care trebuie să fie în egală măsură respectate de părțile beligerante.

Protocolul II ia în considerație, în negală măsură destinul bunurilor culturale din teritoriile ocupate, completând în acest sens articolele 4 și 5 a Convenției de la Haga din 1954, precum și paragraful 1 al Protocolului I din 1954. Mai precis, articolul 9 prevede:

Protecția bunurilor culturale în teritoriile ocupate

1. Fără a aduce atingere prevederilor art. 4 și 5 din Convenție, partea care a ocupat, total sau parțial, teritoriul altei părți va interzice și va împiedica, în legătură cu teritoriul ocupat:

a) orice export și orice transfer de proprietate ilicite ale bunurilor culturale;

b) orice săpătură arheologică, cu excepția cazului în care este strict necesară pentru protejarea, înregistrarea sau conservarea bunurilor culturale;

c) orice transformare sau schimbare a folosinței bunurilor culturale, cu scopul de a ascunde sau de a distruge dovezi culturale, istorice ori științifice.

2. Orice săpătură arheologică, transformarea sau schimbarea folosinței bunurilor culturale din teritoriul ocupat se va efectua, cu excepția cazului în care circumstanțele nu permit altfel, în strânsă colaborare cu autoritățile naționale competente din teritoriul ocupat.

Atenționăm că termenii utilizați interzicere și împiedică presupun că Partea ocupantă are între timp obligația de mijloace (adoptarea regulilor ce vizează interzicerea actelor) și de rezultat (împiedicarea ca actele să fie verificate).

Definirea excepției *de la necesitatea militară imperativă*.

Una din cauzele de derogare de la regimul de protecție prevăzut de Convenția de la Haga din 1954 este reprezentată prin posibilitatea de a invoca o necesitate militară. Clauza necesității militare a fost introdusă în text sub presiunea SUA și UK care prevede ca condiție *sine qua non* a participării acestora, ce constituie unul din aspectele cele mai problematice ale Convenției. Conform opiniei unor autori, prezența uei asemenea cauze reprezintă o derogare care prin definiție duce la nulitatea oricărui acord internațional în caz de conflict armat,¹ fapt pentru care ea a fost puternic criticată.

Menținerea acesteia a făcut astfel obiectul unor largi dezbateri pe parcursul întregului proces de examinare. Acest subiect a fost probabil cel mai controversat pe parcursul negocierilor.

Trebuie să menționăm că clauza necesității militare dispăre în raport cu bunurile culturale sub protecție extinsă, dar că ea subzistă în raport cu bunurile culturale aflate sub protecție generală. Mai multe delegații sau opus acestei eliminări și conferința, neavând posibilitatea sa o excludă, a preferat să rămână realistă și să admită această posibilitate de derogare, doar că în condiții bine precizate pentru a împiedica orice abuz. Soluția adoptată constituie în orice caz, o avansare din cele mai importante a noii reglementări. Protocolul II are deci meritul de a defini clar condițiile aplicării sale în art.6. Respectarea bunurilor culturale

În scopul garantării respectului față de bunurile culturale în conformitate cu art. 4 din Convenție:

¹ Maria Teresa Dutli. Protection des biens culturels en cas de conflit armé. Rapport d'une réunion d'experts. ICRC, op. cit.

a) derogarea în baza unei necesități militare imperative, conform art. 4 paragraful 2 din Convenție, se poate invoca pentru a întreprinde un act de ostilitate împotriva unui bun cultural numai dacă și numai atât timp cât:

(i) bunul cultural respectiv a fost transformat, în virtutea funcției sale, într-un obiectiv militar; și

(ii) nu există nicio altă soluție practic posibilă pentru a obține un avantaj militar similar celui oferit de întreprinderea unui act de ostilitate împotriva respectivului obiectiv;

b) derogarea în baza unei necesități militare imperative, conform art. 4 paragraful 2 din Convenție, se poate invoca pentru a utiliza un bun cultural în scopuri care sunt susceptibile să îl expună distrugerii sau daunelor numai dacă și numai atât timp cât nu este posibilă alegerea între o astfel de utilizare a bunului cultural și o altă metodă practic posibilă pentru a obține un avantaj militar similar;

c) decizia de a invoca o necesitate militară imperativă va fi luată numai de către un ofițer care comandă o forță egală sau superioară celei a unui batalion ori o forță mai mică, atunci când circumstanțele nu permit altfel;

d) în cazul unui atac în baza deciziei luate în conformitate cu alin. a), se va da un avertisment în timp util și cu mijloace eficiente, atunci când circumstanțele permit acest lucru.

Noul sistem al protecției extinse.

Pe lângă protecția generală, capitolul 3 al Protocolului II prevede un nou regim de protecție extinsă solicitat să înlocuiască vechea protecție specială prevăzută de Convenția de la Haga din 1954, care în mare parte eșuase.

Revizuirea sistemului protecției speciale a fost una din temele centrale al procesului de reexaminare. Totodată, atragem atenția că Protocolul II este adițional Convenției și nu este un amendament, astfel fiind practic imposibil de modificat funcționarea acestui sistem. Protocolul a încercat să prevadă unul nou, cu un titlu nou, or, utilizarea termenului vechi ar fi implicat un amendament la sistemul existent.

Regimul protecției extinse este chemat să fie aplicat bunurilor culturale înscrise în Lista bunurilor culturale sub protecție extinsă, care trebuia să fie girată de un organ interguvernamental – Comitetul pentru protecția bunurilor culturale în caz de conflict armat.

Criteriile prevăzute pentru a fi înscrise în listă sunt mai puțin restrictive decât cele din Registrul internațional al bunurilor culturale sub protecție extinsă. Mai concret, pentru a fi plasat sub protecție extinsă bunurile culturale trebuie să satureze cele trei condiții stabilite prin articolul 10 care sunt cumulative:

Un bun cultural poate fi pus sub protecție extinsă dacă îndeplinește următoarele trei condiții:

a) să reprezinte un patrimoniu cultural de cea mai mare importanță pentru umanitate;

b) să fie protejat prin măsuri interne adecvate, juridice și administrative, prin care să se recunoască valoarea culturală și istorică excepțională și care să garanteze cel mai înalt nivel de protecție;

c) să nu fie utilizat în scopuri militare sau pentru a adăposti poziții militare, iar partea sub controlul căreia se găsește să fi făcut o declarație prin care să confirme că nu va fi utilizat în aceste scopuri.

Menționăm, că decizia de acceptare sau de refuz în protecție extinsă aparține Comitetului și nu poate fi bazată decât pe criteriile indicate.

Posibilitatea de a se opune unei înscrișii a fost astfel, puternic limitată. Pe de altă parte, Comitetul ar putea interveni pentru a invita un stat parte să solicite înscrierea unui bun luat aparte în listă. Aceste măsuri încearcă să încurajeze statele să solicite înscrierea, mai degrabă decât să descurajeze, așa cum era cazul pentru Registru, de o manieră ca regimul de protecție respectivă să fie efectiv. O dată înscris în listă, bunurile culturale încep a beneficia de un regim de protecție care pare a fi mai înalt în raport cu protecția generală și fosta protecție specială.¹ Astfel, nu doar că Protocolul II nu prevede nici o posibilitate de derogare de la imunitate (în cazul dat clauza necesității militare dispare), dar în plus el definește mai clar condițiile ce antrenează pierderea protecției extinse. În acest sens articolul 13 afirmă că 1. Bunul cultural aflat sub protecție extinsă pierde această protecție numai:

a) dacă respectiva protecție este suspendată sau anulată în conformitate cu art. 14; sau

b) dacă și atât timp cât bunul cultural a devenit, prin utilizare, obiectiv militar.

2. În condițiile paragrafului 1 alin. b), un astfel de bun cultural poate fi atacat numai dacă:

¹ Jean-Marie Henckaerts, op. cit., p.45.

a) acest atac reprezintă singura modalitate posibilă de a înceta utilizarea bunului la care se face referire în paragraful 1 alin. b);

b) au fost luate toate precauțiile posibile în ceea ce privește alegerea modalităților și metodelor de atac în vederea încetării utilizării respective și evitării sau, în orice caz, pentru reducerea la minimum a daunelor aduse bunului cultural respectiv;

c) cu excepția cazului în care circumstanțele nu permit, din pricina cerințelor de autoapărare imediată:

(i) atacul este ordonat la cel mai înalt nivel de comandă operativă;

(ii) forțele inamice au primit, prin mijloace eficiente, un avertisment prin care se cere încetarea utilizării la care se face referire în paragraful 1 alin. b); și

(iii) forțelor inamice li se acordă un termen rezonabil pentru a remedia situația.

Articolul 14. Suspendarea și anularea protecției extinse

1. În cazul în care bunul cultural nu mai îndeplinește niciunul dintre criteriile prevăzute în art. 10 din prezentul protocol, Comitetul poate suspenda sau poate anula protecția extinsă a respectivului bun cultural, prin eliminarea acestuia de pe Listă.

2. În cazul unei grave încălcări a art. 12 în legătură cu un bun cultural aflat sub protecție extinsă, rezultând din utilizarea acestuia în sprijinul acțiunilor militare, Comitetul poate suspenda statutul de protecție extinsă al bunului respectiv. În cazul în care astfel de încălcări continuă, Comitetul, în mod excepțional, poate anula statutul de protecție extinsă, eliminând bunul cultural respectiv din Listă.

3. Directorul general va notifica fără întârziere Secretarul general al Națiunilor Unite și toate părțile la prezentul Protocol referitor la orice hotărâre a Comitetului privind suspendarea sau anularea protecției extinse al unui bun cultural.

4. Înainte de a lua o astfel de hotărâre, Comitetul va acorda părților posibilitatea de a-și face cunoscute punctele de vedere.

Totodată, aceasta nu este suficient ca bunul în cauză să poată deveni ținta unui atac. Chiar dacă bunul cultural a devenit obiectiv militar, acesta nu poate deveni obiectul unui atac decât în cazul în care acesta este unicul mijloc practic posibil de a pune capăt utilizării acestuia și dacă toate precauțiile posibile au fost luate, astfel evitând sau cel puțin reducând la minimum prejudiciile.

Trebuie să adăugăm la aceasta, că ordinul de a ataca trebuie să vină de la cel mai înalt reprezentant al comandamentului operațional; un avertisment trebuie oferit părții adverse, angajamentului acesteia de a pune capăt utilizării bunului și în final, un termen rezonabil trebuie acordat acesteia pentru redresarea situației.

Totodată, trebuie să reamintim că transformarea unui bun cultural aflat sub protecție extinsă în obiectiv al unui atac armat sau utilizarea în cadrul unei acțiuni militare constituie o încălcare gravă a Protocolului II, ceea ce antrenează responsabilitatea penală.

Articolul 15. Grave încălcări ale prezentului protocol

1. Comite o infracțiune în sensul prezentului protocol orice persoană care, în mod intenționat și încălcând Convenția sau prezentul protocol, săvârșește oricare dintre următoarele fapte:

a) face din bunul cultural aflat sub protecție extinsă obiect al unui atac;

b) utilizează bunurile culturale aflate sub protecție extinsă sau împrejurimile imediate ale acestora pentru a sprijini acțiuni militare;

c) produce distrugerii semnificative sau își însușește bunuri culturale protejate în baza Convenției și prezentului protocol;

d) face din bunul cultural protejat în baza Convenției și a prezentului protocol obiect al unui atac;

e) furtul, jaful ori însușirea de bunuri culturale protejate în baza Convenției sau acte de vandalism asupra acestora.

2. Fiecare parte va adopta măsurile necesare pentru a incrimina în sistemul de drept național infracțiunile din acest articol și pentru a stabili sancțiunile aferente acestora. Făcând aceasta, părțile se vor conforma principiilor generale ale dreptului și ale dreptului internațional, inclusiv normelor privind extinderea răspunderii penale asupra altor persoane decât cele care comit fapta în mod direct.

Elaborarea unui cadru instituțional

Obiectivul Protocolului era asigurarea punerii în aplicare eficace ale dispozițiilor sale și stabilirea unui angajament mai puternic ale statelor membre. Protocolul II prevede crearea unui cadru

instituțional solicitat să completeze sistemul de punere în aplicare a Convenției de la Haga din 1954. Pe lângă organele tradiționale ale UNESCO (secretariat și director general), Capitolul 6 al Protocolului II prevede: Articolul 23. **Întâlnirea părților**

1. Întâlnirea părților se va convoca în același timp cu Conferința generală a UNESCO și în coordonare cu Consfătuirea înaltelor părți contractante, dacă o astfel de întrunire a fost convocată de directorul general.

2. Întâlnirea părților va adopta propriul regulament intern.

3. Întâlnirea părților va avea următoarele funcții:

a) alegerea membrilor Comitetului în conformitate cu art. 24 paragraful 1;

b) aprobarea Principiilor directoare elaborate de Comitet în conformitate cu art. 27 paragraful 1 alin. a);

c) elaborarea de îndrumări pentru utilizarea și pentru supravegherea utilizării Fondului de către Comitet;

d) analizarea raportului depus de Comitet în conformitate cu art. 27 paragraful 1 alin. d);

e) dezbateră oricărei probleme referitoare la aplicarea prezentului protocol și formularea de recomandări, după caz.

4. La cererea a cel puțin o cincime din părți, directorul general va convoca o întâlnire extraordinară a părților.

Articolul 24 Comitetul pentru protecția bunurilor culturale în caz de conflict armat

1. Se instituie Comitetul pentru protecția bunurilor culturale în caz de conflict armat. Comitetul este format din 12 părți alese la Întâlnirea părților.

2. Comitetul se întrunește în sesiune ordinară o dată pe an și în sesiuni extraordinare ori de câte ori se consideră necesar.

3. La stabilirea membrilor Comitetului, părțile vor căuta să asigure o reprezentare echitabilă a diferitelor regiuni și culturi ale lumii.

4. Părțile membre ale Comitetului își vor alege drept reprezentanți persoane calificate în domeniile patrimoniului cultural, apărării sau dreptului internațional și împreună vor depune eforturi ca acest Comitet, în întregul său, să reunească competențele adecvate în toate aceste domenii.

Articolul 25 Mandat

1. Părțile sunt alese în Comitet pentru un mandat de 4 ani care poate fi reînnoit consecutiv o singură dată.

2. Fără a ține seama de prevederile paragrafului 1, mandatul a jumătate dintre membrii desemnați la prima alegere va înceta la sfârșitul primei sesiuni ordinare a Întâlnirii părților care urmează celei în care au fost aleși. Acești membri vor fi aleși prin tragere la sorți de către președintele acestei întâlniri după prima alegere.

Articolul 26 Regulamentul intern

1. Comitetul își va adopta propriul regulament intern.

2. Cvorumul se constituie din majoritatea membrilor. Hotărârile Comitetului se iau cu majoritatea a două treimi din numărul membrilor care votează.

3. Membrii nu vor participa la votarea niciunei hotărâri privind bunurile culturale afectate de un conflict armat la care aceștia sunt parte.

Articolul 27 Atribuții

1. Comitetul are următoarele atribuții:

a) elaborarea Principiilor directoare pentru punerea în practică a prezentului protocol;

b) acordarea, suspendarea sau anularea protecției extinse pentru bunuri culturale și întocmirea, menținerea și promovarea Listei bunurilor culturale aflate sub protecție extinsă;

c) monitorizarea și supervizarea punerii în practică a prezentului protocol, precum și promovarea identificării bunurilor culturale aflate sub protecție extinsă;

d) analizarea rapoartelor părților și formularea de observații la acestea, solicitarea de clarificări, dacă este necesar, și întocmirea propriului raport privind implementarea prezentului protocol pentru Întâlnirea părților;

e) primirea și analizarea cererilor de asistență internațională după cum se prevede la art. 32;

f) stabilirea utilizării Fondului;g) îndeplinirea oricărei alte funcții care îi poate fi atribuită de către Întâlnirea părților.

2. Funcțiile Comitetului vor fi îndeplinite în colaborare cu directorul general.

3. Comitetul va colabora cu organizații guvernamentale și neguvernamentale, naționale și internaționale, având obiective similare cu cele ale Convenției, ale primului protocol și ale prezentului protocol. Pentru a-l sprijini în exercitarea funcțiilor sale, Comitetul poate invita la întâlnirile sale, în calitate de consilieri, organizații profesionale prestigioase, precum cele care au relații oficiale cu UNESCO, inclusiv Comitetul Internațional al Scutului Albastru (ICBS) și organismele componente ale acestuia. Reprezentanți ai Centrului Internațional pentru Studiul Conservării și Restaurării Bunurilor Culturale (Centrul din Roma) (ICCROM) și ai Comitetului Internațional al Crucii Roșii (ICRC) pot fi, de asemenea, invitați să participe la întâlnirile sale, cu titlu consultativ.

Articolul 28 Secretariat

Comitetul va fi asistat de către Secretariatul UNESCO, care va întocmi documentația Comitetului și ordinea de zi pentru întâlnirile acestuia și va asigura punerea în practică a hotărârilor Comitetului.

Articol 29

Fondul pentru protecția bunurilor culturale în caz de conflict armat

1. Prin prezentul protocol se înființează un fond având următoarele scopuri:

a) acordarea de asistență financiară sau de altă natură în sprijinul unor măsuri pregătitoare sau de altă natură ce urmează să fie luate în timp de pace, în conformitate, inter alia, cu art. 5, art. 10 alin. b) și art. 30;

b) acordarea de asistență financiară sau de altă natură în legătură cu măsurile de urgență, provizorii sau de altă natură ce urmează să fie luate în vederea protejării bunurilor culturale în timpul perioadelor de conflict armat sau de refacere imediată după sfârșitul ostilităților, în conformitate, inter alia, cu art. 8 alin. a).

2. Fondul este constituit ca fond de depozit, conform dispozițiilor Regulamentului financiar al UNESCO.

3. Plățile din Fond vor fi utilizate exclusiv pentru scopurile hotărâte de către Comitet în conformitate cu Principiile directoare definite în art. 23 paragraful 3 alin. c). Comitetul poate accepta contribuții care să fie utilizate exclusiv pentru un anumit program sau proiect, cu condiția să fi hotărât implementarea unui astfel de program sau proiect.

4. Resursele Fondului sunt formate din:

a) contribuții voluntare ale părților;

b) vărsăminte, donații sau legate care vor putea fi făcute de către:

(i) alte state;

(ii) UNESCO sau alte organizații din sistemul Națiunilor Unite;

(iii) alte organizații interguvernamentale sau neguvernamentale;(iv) persoane juridice de drept public sau privat ori persoane fizice;

c) orice dobândă care se acumulează în legătură cu Fondul;

d) fonduri atrase prin colecte sau încasări de la manifestările organizate în beneficiul Fondului;

e) toate celelalte resurse autorizate prin directivele aplicabile Fondului.

Articolul 30

Diseminare

1. Părțile vor depune eforturi ca, prin mijloace adecvate și, în special, prin programe educative și informative, să întărească aprecierea și respectul populației proprii față de bunurile culturale.

2. Părțile vor asigura o diseminare cât mai largă a prezentului protocol atât în timp de pace, cât și în timpul unui conflict armat.

3. Orice autorități civile sau militare care, în cursul unui conflict armat, își asumă responsabilități privind aplicarea prezentului protocol vor cunoaște în întregime textul acestuia. În acest scop, după caz, părțile:

a) vor încorpora în regulamentele lor militare directive și instrucțiuni privind protecția bunurilor culturale;

b) vor elabora și vor implementa, în colaborare cu UNESCO și cu organizațiile guvernamentale și neguvernamentale competente, programe educaționale și de instruire în timp de pace;

c) își vor comunica între ele, prin intermediul directorului general, informații privind legile, dispozițiile administrative și măsurile adoptate în baza alin. a) și b);

d) își vor comunica între ele, cât mai repede posibil, prin intermediul directorului general, legile și măsurile administrative care trebuie adoptate pentru a asigura aplicarea prezentului protocol.

Articolul 31

Cooperarea internațională

În cazuri de încălcare gravă a prezentului protocol, părțile se obligă să acționeze, în solidar, prin Comitet, sau individual, în colaborare cu UNESCO și Națiunile Unite și în conformitate cu Carta Națiunilor Unite.

Articolul 32

Asistența internațională

1. O parte poate solicita Comitetului asistență internațională pentru bunuri culturale aflate sub protecție extinsă, precum și asistență cu privire la întocmirea, elaborarea sau aplicarea legilor, prevederilor și măsurilor administrative la care se face referire în art. 10.

2. O parte la conflict care nu este parte la prezentul protocol, dar care acceptă și aplică prevederile acestuia în conformitate cu art. 3 paragraful 2, poate solicita Comitetului asistență internațională adecvată.

3. Comitetul va adopta norme pentru depunerea solicitărilor de asistență internațională și va defini formele pe care le poate lua asistența internațională.

4. Părțile sunt încurajate să acorde asistență tehnică de toate categoriile, prin intermediul Comitetului, acelor părți sau părți în conflict care au solicitat acest lucru.

Articolul 33

Asistența UNESCO

1. O parte poate solicita UNESCO să îi acorde asistență tehnică în vederea organizării protecției bunurilor sale culturale, ca de exemplu măsuri pregătitoare pentru protejarea bunurilor culturale, măsuri de prevenire și organizatorice pentru situații de urgență și pentru întocmirea inventarelor naționale de bunuri culturale, sau în legătură cu orice altă problemă ce rezultă din aplicarea prezentului protocol. UNESCO va acorda această asistență în limitele stabilite de programul și de resursele sale.

2. Părțile sunt încurajate să acorde asistență tehnică la nivel bilateral sau multilateral.

3. UNESCO este autorizată să înainteze părților, din proprie inițiativă, propuneri cu privire la aceste aspecte.

Articolul 34

Puteri protectoare

Prezentul protocol se va aplica în colaborare cu puterile protectoare responsabile cu salvagardarea intereselor părților în conflict.

Articolul 35

Procedura de conciliere

1. Puterile protectoare își vor oferi bunele servicii în toate cazurile în care pot considera că acest lucru este util în interesul bunurilor culturale, în special dacă există un dezacord între părțile în conflict cu privire la aplicarea sau interpretarea prevederilor prezentului protocol.

2. În acest scop, fiecare putere protectoare, fie la invitația uneia dintre părți, a directorului general, fie din proprie inițiativă, poate propune părților în conflict o întâlnire a reprezentanților acestora, în special a autorităților responsabile cu protecția bunurilor culturale, dacă se consideră că este cazul, eventual pe teritoriul unui stat care nu este parte la conflict. Părțile în conflict vor fi obligate să dea curs propunerilor de întâlnire care li se fac. Puterile protectoare vor propune spre aprobare părților în conflict o persoană aparținând unui stat care nu este parte la conflict sau o persoană prezentată de directorul general, persoană care va fi invitată să ia parte la o astfel de întâlnire în calitate de președinte.

Articolul 36

Concilierea în absența puterilor protectoare

1. Într-un conflict în care nu este desemnată nicio putere protectoare, directorul general își poate oferi bunele servicii sau poate acționa prin orice altă formă de conciliere sau mediere, în vederea rezolvării diferendului.

2. La invitația unei părți sau a directorului general, președintele Comitetului poate propune părților în conflict o întâlnire a reprezentanților lor, în special a autorităților responsabile cu protecția bunurilor culturale, eventual pe teritoriul unui stat care nu este parte la conflict.

Articolul 37

Traduceri și rapoarte

1. Părțile vor traduce prezentul protocol în limbile lor oficiale și vor transmite directorului general aceste traduceri oficiale.

2. La fiecare 4 ani, părțile vor înainta Comitetului un raport cu privire la punerea în practică a prezentului protocol.

Răspunderea penală individuală și răspunderea statelor

Răspunderea penală și competența

Unul din aspectele cu siguranță novatoriu ale Protocolului II este reprezentat prin criminalizarea unor comportamente calificate ca încălcări grave și punerea în aplicare al unui sistem de reprimare a încălcărilor.¹

Protocolul reamintește că Convenția de la Haga din 1954 acordase acestui subiect un loc modest. Conform Convenției, Înaltele Părți Contractante se obligă să prevină și, la nevoie, să oprească orice act de furt, jefuire sau însușire ilegală de bunuri culturale, sub orice formă ar fi practicat, precum și orice act de vandalism împotriva bunurilor menționate. Ele se vor abține de la rechiziționarea bunurilor culturale mobile situate pe teritoriul unei alte Înalte Părți Contractante. Însă, spre deosebire de proiectul inițial, în care sancțiunilor le era dedicat un capitol întreg, textul final nu conține la acest subiect decât o dispoziție foarte generală în articolul 28 – Înaltele Părți Contractante se obligă ca, în cadrul sistemului lor de drept penal, să ia toate măsurile necesare pentru ca persoanele, oricare ar fi cetățenia lor, care au încălcat sau au ordonat încălcarea prezentei Convenții, să fie urmărite și supuse unor sancțiuni penale sau disciplinare.

Atenționăm, că nu este vorba sespre o obligație de urmărire sau de pedepsire a autorilor infracțiunilor, ci doar de a lua toate măsurile necesare în acest sens. Printre altele, Convenția nu indică care sunt aceste măsuri și când ele trebuie întreprinse, lăsând o marjă de apreciere Înaltelor Părți Contractante. Logic, ar fi preferabil ca toate măsurile necesare să fie luate încă pe timp de pace. Or, trebuie să menționăm că Convenția de la Haga din 1954, contrar Convențiilor de la Geneva din 1949 nu conține o listă a infracțiunilor grave. O astfel de listă a fost elaborată în timpul lucrărilor preafatorii, însă sa ciocnit de o poziție negativă din partea câtorva state, în pofida faptului că Convenția deși se bazează pe caracterul său universal, totuși au insistat asupra retragerii listei. Prin urmare, sarcina de identificare a infracțiunilor și a sancțiunilor adecvate a fost transmisă dreptului național al Înaltelor Părți Contractante.

Astfel, nu este de mirare faptul că acest subiect a fost profund reflectat în cadrul lucrărilor conferinței diplomatice de la Haga din 1999. Remarcabil este că redactorii sau plsat în două grupe. Unele state propuneau să țină cont de soluțiile indicate în articolul 85 al Protocolului adițional I, în timp ce altele favorizau o abordare care să țină cont de ultimele tendințe în cadrul dreptului internațional umsnitar și al dreptului internațional penal. În final, a prevalat cea dea doua poziție ce prevedea o abordare în lumina ultimelor tendințe din cadrul celor două domenii ale dreptului internațional. Or, astfel, capitolul 4 al Protocolului II intitulat Răspundere penală și jurisdicție completează dispozițiile Convenției de la Haga din 1954 prevăzând o dispoziție între două categorii de infracțiuni:

Articolul 15

Grave incalcari ale prezentului Protocol

1. Comite o infracțiune in sensul prezentului Protocol orice persoana care, in mod intentional și incalcand Convenfia sau prezentul Protocol, săvârșește oricare dintre următoarele fapte:

a) face din bunul cultural aflat sub protecție speciala ob'iect al unui atac;

¹ Idem, pp. 49-53.

- b) utilizeaza bunurile culturale aflate sub protecție speciala sau împrejurimile imediate ale acestora pentru a sprijini acțiuni militare;
- c) produce distrugerii semnificative sau își însușește bunuri culturale protejate în baza Convenției și prezentului Protocol;
- d) face din bunul cultural protejat în baza Convenției și a prezentului Protocol obiect al unui atac;
- e) furtul, jaful ori însușirea de bunuri culturale protejate în baza Convenției sau acte de vandalism asupra acestora.

2. Fiecare parte va adopta măsurile necesare pentru a incrimina în sistemul de drept național infracțiunile din acest articol și pentru a stabili sancțiunile aferente acestora. Făcând aceasta, Părțile se vor conforma principiilor generale ale dreptului și ale dreptului internațional, inclusiv normelor privind extinderea răspunderii penale asupra altor persoane decât cele care comit fapta în mod direct.

Articolul 21

Măsuri privind alte încălcări

Fără a aduce atingere art. 28 din Convenție, fiecare parte va adopta măsurile legislative, administrative sau disciplinare necesare pentru a reprimă următoarele fapte, atunci când sunt săvârșite cu intenție:

- a) orice utilizare de bunuri culturale cu încălcarea Convenției sau a prezentului Protocol;
- b) orice export, orice mutare sau transfer de proprietate ilicite ale bunurilor culturale din teritoriul ocupat, cu încălcarea Convenției sau a prezentului Protocol.

La rândul său, Protocolul II în articolul 38 prevede răspunderea statelor în formula că nicio prevedere din prezentul protocol privind răspunderea penală individuală nu va afecta răspunderea statelor în conformitate cu dreptul internațional, inclusiv obligația de a acorda reparații.

Părțile se angajează să adopte toate măsurile necesare pentru ca aceste încălcări să figureze în dreptul național ca infracțiuni penale și ca acestea să fie reprimite prin sancțiunile respective.¹

Sa convenit să fie remarcat că încălcările grave astfel formulate nu atrag aceleași consecințe. Astfel, este posibil să distingem două categorii de încălcări grave, bazându-ne pe consecințele ce urmează. Primele trei corespund încălcărilor grave prevăzute de Convențiile de la Geneva din 1949 și Protocolului adițional I din 1977 formând o categorie ce poate fi calificată ca încălcări *gravissimes* ce antrenează obligația pentru părți de a urmări să de a extrăda *aut dedere aut judicare* orice persoană acuzată de comiterea unei astfel de încălcări în baza principiului competenței universale obligatorii.²

Acest ultim punct este în special important, deoarece în raport cu astfel de încălcări părțile trebuie să reiasă din faptul că competența lor se exercită nu doar dacă infracțiunea este comisă pe teritoriul său sau că autorul prezumat este resortisant deal său, dar în egală măsură în cazul în care infracțiunea a fost comisă în afara teritoriului său sau de un resortisant al altui stat. Din momentul în care persoana acuzată de comiterea unei astfel de infracțiuni se regăsește pe teritoriul statului dat, acesta trebuie săși aplice competența pentru a judeca sau a extrăda.

Trebuie totodată să menționăm, că la solicitarea SUA, a fost prevăzută o excepție conform căreia resortisanții statelor ce nu sunt părți la Protocolul II nu sunt supuși răspunderii penale individuale în baza Protocolului și sunt excluși de la regimul competenței universale obligatorii. Astfel, Protocolul II nu poate constitui bază juridică pentru exercitarea competenței, ba din contra, acesta îl exclude. Or, logic vorbind, aceasta nu împiedică părțile să exercite competențele sale în baza dreptului național sau orice altă regulă de drept internațional aplicabilă, inclusiv de drept internațional cutumiar.³

Celelalte două încălcări grave prevăzute au fost adăugate la listă, dat fiind că este vorba despre infracțiuni calificate de Statutul de la Roma din 1998 al Curții Penale Internaționale ca crime de război.⁴ Totodată, acestea nu antrenează aceleași consecințe în comparație cu primele trei încălcări, iar părțile nu sunt obligate să le reprime prin sancțiuni penale, doar dacă ele sunt comise pe teritoriul lor sau dacă autorul presupus este resortisant al statului respectiv. În cazul în care încălcarea a fost comisă în afara teritoriului său sau de un resortisant al altui stat, principiul competenței universale facultative

¹ Idem, p. 50.

² Gamurari V., Barbăneagră A. Crimele de război. Chișinău: Reclama SA. 2008, p. 369.

³ Jean-Marie Henckaerts, op. cit., p.52.

⁴ Gamurari V., Barbăneagră A., op. cit., p. 371.

prevalează, ceea ce înseamnă că orice stat este competent să judece astfel de încălcări, doar că acesta nu este obligat să facă acest lucru.

Chiar dacă Convenția de la Haga din 1954 se referă doar la răspunderea penală a indivizilor, răspunderea internațională a statelor nu este exclusă deoarece acesta un principiu de drept internațional, cum ar fi conceptul general de drept că orice încălcare al unui angajament asumat la nivel internațional impune obligația de a repara, Convenția, făcând referință în acest sens la dreptul internațional cutumiar.

Prin urmare, Protocolul II conține o referință explicită în raport cu răspunderea statelor în articolul 38 la care neam referit anterior. Este bine să reamintim că în cadrul conferinței diplomatice de la Haga acestui subiect ia fost consacrat un anumit interes. Or, statele prezente la conferință au preferat să nu abordeze în mod direct subiectul în cauză, dat fiind că acesta la moment prezenta un risc de contrapunere cu lucrările Comisiei de Drept Internațional asupra Proiectului de Articole privind răspunderea statelor pentru fapte internaționale ilicite. Așa că, sa decis să se limiteze la o referință generală. Or, după cum menționase delegatul ICRC la conferință, în baza prevederilor articolului 91 al Protocolului adițional I din 1977, dar și ale articolului 3 al Convenției de la Haga din 1907, statele sunt responsabile, de exemplu, pentru orice act comis de persoanele ce fac parte din forțele sale armate.

Încheiere

Odată intrat în vigoare Protocolul II, totuși considerăm prematur să facem un bilanț care ar putea aduce o lumină lucrărilor ulterioare. La moment putem doar constata natura profund novatorie al acestui instrument, astfel intrarea în vigoare a Protocolului constituind un eventual eveniment major în evoluția regimului juridic internațional al protecției bunurilor culturale în caz de conflict armat. Ca și orice lucrare umană, acest document, în egală măsură, nu este lipsit de lacune. Protocolul, de exemplu, nu conține nici o dispoziție referitor la semnele distinctive și nu prevede nici un mecanism de respectare care ar fi util pentru a concretiza regimul protecției extinse.

A propos, dispozițiile finale nu spun nimic despre careva rezerve admise conform Convenției de la Viena din 1969 privind dreptul tratatelor (art. 19), care ar putea trezi anumite neclarități.

Protocolul demonstrează explicit importanța crescută pe care comunitatea internațională trebuie să ofere bunurilor culturale și demonstrează că protecția bunurilor a devenit un obiectiv din ce în ce mai important pentru dreptul internațional contemporan. Trebuie în acest sens să remarcăm că elaborarea unui cadru juridic constituie un element esențial, doar că insuficient pentru punerea în aplicare al unui regim eficient de protecție.

Mai este nevoie ca aceste norme să fie acceptate la nivel niversal și ca statele-părți să le pună în aplicare. Pentru aceasta este nevoie de a le promova în mod activ, dacă dorim ca ele săși atingă obiectivele și să nu rămână în rolul de scrisoare moartă. Altfel, ajungem la concluzia că documentul analizat a fost elaborat, luând în considerație importanța protecției bunurilor culturale pe care civilizația umană declară promovează ideea că este vorba despre protecția unor valori general umane și universale.

Bibliografie:

1. M. Cherif Bassiouni. Former Yugoslavia: Investigating violations of international humanitarian law and establishing an international criminal tribunal. In: Fordham International Law Journal, Volume 18, Issue 4 1994 Article 5 [on-line] <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1434&context=ilj> (consultat la 03.03.2025).
2. Treaty on the Protection of Artistic and Scientific Institutions and Historic Monuments (Roerich Pact). Washington, 15 april 1935 [on-line] <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/325-IHL-44-EN.pdf> (consultat la 03.03.2025).
3. Consiliul de Securitate al ONU. Résolution 2347 (2017) [on-line] <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n17/079/07/pdf/n1707907.pdf> (consultat la 03.03.2025).
4. Principes directeurs pour la création de Comités nationaux pour le Programme information pour tous et leur fonctionnement (2010)[on-line] https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000187069_fre (consultat la 03.03.2025).

5. UNESCO. Resolutions adoptées lors de la 15e Réunion des Hautes Parties contractantes à la Convention de La Haye de 1954[on-line] <https://unesdoc.unesco.org/search/N-EXPLORE-a412ed56-5b6e-4833-9a2e-9c476cd8301c> (consultat la 03.03.2025).
6. Jiří Toman, The Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, Dartmouth Publishing Company, Aldershot/Unesco Publishing, Paris, 1996, 525 p. [on-line] <https://www.cambridge.org/core/journals/international-review-of-the-red-cross/article/abs/jiri-toman-la-protection-des-biens-culturels-en-cas-de-conflit-arme-paris-editions-unesco-1994-490-pages-jiri-toman-the-protection-of-cultural-property-in-the-event-of-armed-conflict-dartmouth-publishing-company-aldershotunesco-publishing-paris-1996-525-pages-emmanuelle-stavraki-la-convention-pour-la-protection-des-biens-culturels-en-cas-de-conflit-arme-athenes-editions-ant-n-sakkoulas-1996-306-pages-jean-a-konopka-ed-la-protection-des-biens-culturels-en-temps-de-guerre-et-de-paix-dapres-les-conventions-internationales-multilaterales-geneve-imprimeries-de-versoix-1997-163-pages/FE3E8F54F1D107C9E9E54411712D2727> (consultat la 03.03.2025).
7. Maria Teresa Dutli. Protection des biens culturels en cas de conflit armé. Rapport d'une réunion d'experts. ICRC. 2000 [on-line] https://www.icrc.org/sites/default/files/document/file_list/report-icrc_001_0805.pdf (consultat la 03.03.2025).
8. Patrick Boylan. The european contribution to the world report on culture and development. Europe's built environment and movable heritage. 1994 [on-line] <https://catalogus.boekman.nl/pub/97-337.pdf> (consultat la 03.03.2025).
9. Protection of the environment in relation to armed conflicts. liminary report on the protection of the environment in relation to armed conflicts, by Ms. Marie G. Jacobsson, Special Rapporteur. 30 May 2014 [on-line] https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_674.pdf (consultat la 03.03.2025).
10. Jean-Marie Henckaerts. New rules for the protection of cultural property in armed conflict. The significance of the Second Protocol to the 1954. The significance of the Second Protocol to the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict [on-line] <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S1560775500059812a.pdf> (consultat la 03.03.2025).
11. Robert Mrljić, LL. B. UNESCO and the protection of cultural property in the event of armed conflict, 2009 [on-line] <https://hrcak.srce.hr/file/62038> (consultat la 03.03.2025).
12. Ferenando Pignatelly y Mecca. El Segundo Protocolo de la Convención de 1954 para la protección de los bienes culturales en caso de conflicto armado, hecho en la Haya el 26 de marzo de 1999. In: pp. 364-366. In: Revista española de derecho militar. - Madrid : Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Francisco de Vitoria, Sección de Derecho Militar, 1956- = ISSN 0034-9399. - 01/01/2001 Número 77 - enero/junio 2001, pp. 357-441 [on-line] https://bibliotecavirtual.defensa.gob.es/BVMDefensa/es/catalogo_imagenes/grupo.do?path=302058 (consultat la 03.03.2025).
13. Elina N. Moustaira. International Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict [on-line] http://users.uoa.gr/~emoustai/Hague_1954-Moustaira.pdf (consultat la 03.03.2025).
14. Convenție pentru protecția bunurilor culturale în caz de conflict armat Haga, 14 mai 1954 [on-line] <https://cnb.org.ro/wp-content/uploads/2024/09/Conventie-pentru-protectia-bunurilor-culturale-in-caz-de-conflit-armat-Haga-14-mai-1954.pdf> (consultat la 03.03.2025).
15. Roger O'Keefe, Camille Péron, Tofiq Musayev, Gianluca Ferrari. La protection des biens culturels. Manuel militaire. UNESCO, 2017, pp.46-48 [on-line] <https://iihl.org/wp-content/uploads/2022/12/PPP-Manual-French.pdf> (consultat la 03.03.2025).
16. TPIY. Camera de Apel. Le Procureur c. Dusco Tadic. Arret relatif a l'appel de la defence concernant l'exemption prejudielle d'incompetence. Affaire nr. IT-94-1-AR-72, para 70 [on-line] <https://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/fr/51002JN3.htm> (consultat la 03.03.2025).
17. Gamurari V., Barbăneagră A. Crimele de război. Chișinău: Reclama SA. 2008, p. 369.

Copyright©GAMURARI Vitalie, BOTNARI Iona, 2026.

Contacte/Contacts/Контакты:

GAMURARI Vitalie.

Doctor în drept, conferențiar universitar,
Prorector pentru Cercetare Științifică și Studii Doctorale,
Universitatea Liberă Internațională din Moldova
Chisinau, Republic of Moldova.

E-mail: vgamurari@ulim.md ;

<https://orcid.org/0000-0003-3634-8554>

<https://doi.org/10.61753/1857-1999/2345-1963/2025.22-2.03>

BOTNARI Iona.

Studentă-doctorandă, Facultatea de drept,
Universitatea de Studii Europene din Moldova .
Chisinau, Republica Moldova.

E-mail: ilona_botnar@yahoo.com ;

<https://orcid.org/0009-0009-0215-5579>

<https://doi.org/10.61753/1857-1999/2345-1963/2025.22-2.03>